

ІНТЕГРАЦІЯ ЮГОСЛАВІЇ ДО СВІТОВОГО РИНКУ В 1950-і рр.

Формування та внутрішня консолідація капіталістичної світосистеми це процес, що налічує декілька століть. Однак найбільш інтенсивного характеру він набув у ХХ ст. Саме тоді в цій системі відбуваються якісні зміни, що призводять до все більшої інтеграції її складових. Окремі країни все більше зв'язуються між собою в одне нероздільне ціле. Економічним підґрунтям цієї інтеграції є збільшення обсягів взаємної торгівлі і розвиток світового ринку. Збільшення участі в ньому і визначає вказаний процес залучення різних країн до капіталістичної світосистеми. Основною проблемою статті є показ того, як інтегрувалася до неї Югославія. Безумовно, дослідження такої проблеми не може мати безпосередньої практичної користі, хоча б тому, що уроки, які воно дає, можуть статися в нагоді лише декільком невеликим країнам, які до світосистеми ще не увійшли. Однак з суто наукової точки зору аналіз відповідного питання дозволяє зрозуміти, як йшов процес складання світосистеми, точніше простежити розвиток однієї з його конкретних форм.

Включення колишніх югославських земель до капіталістичної світосистеми охоплює значний відрізок часу, тому із загальної проблеми доцільно взяти якийсь більш вузький масив, потреба в аналізі якого і складе мету дослідження. Таким масивом, на нашу думку, є процес інтеграції Югославії до світового ринку в 1950-і рр., бо саме він зумовив зміни, що зробили включення Югославії в капіталістичну світосистему незворотнім.

В радянській та українській історіографії залучення Югославії до світового ринку майже не розглядалося. Відповідні сюжети знайшли відображення лише в кандидатській дисертації економіста В. О. Пекшева¹. Він простежив деякі економічні аспекти питання. Зокрема, пов'язав процес інтеграції зі спробами вирішити проблеми зовнішньоторгівельного балансу Югославії.

В Югославії проблему спочатку досліджували економісти. Однак вони розглядали її не спеціально, а скоріше побіжно, торкаючись, передусім, питань боротьби з дефіцитом платіжного балансу і сплати зовнішнього боргу (як це робили Д. Гнятович, М. Цемович та інші), загальної стратегії економічної політики (Н. Чобеліч), циклічності в економічному розвитку країни. Останнє питання дослідив Б. Хорват. Його аналіз ціка-

вий тим, що він виявив деякі економічні результати взаємодії югославського ринку з світовим ².

Югославські історики спочатку не приділяли таким проблемам окремої уваги. Взаємини із світовим ринком вони висвітлювали не систематично, а епізодично, згадуючи про них у випадках, коли зовнішньоекономічні зв'язки дуже помітно вплинули на внутрішні процеси в Югославії. Це характеризує насамперед праці Б. Петрановича та Д. Біланджича ³. Такий підхід пережив розпад СФРЮ і частково зберігся в роботах югославських істориків 1990-х рр. Однак в той же час розгорнув свою дослідницьку діяльність Д. Богетич. В 2000 р. він видав монографію "Югославія та Захід: югославське наближення до НАТО", що характеризує, насамперед, політичну складову взаємодії Югославії з світовим ринком ⁴. Втім, дослідження обмежується першою половиною 1950-х рр.

В цілому, аналіз радянської історіографії показує малий обсяг наукової розробки заявленої теми, а здобутки югославської історіографії полегшують завдання її розкриття.

Югославія стала частиною світового ринку ще до другої світової війни. Зокрема, про це свідчить вплив економічної кризи 1929–1933 рр. на аграрний сектор країни: падіння світових цін на сільськогосподарську сировину помітно вдарило не лише по капіталістичних підприємцях, а й по селянах-землевласниках, які не так вже й сильно були втягнуті в товарне виробництво. Однак після другої світової війни з'явилися підстави вважати, що Югославія найближчим часом якщо і не залишить світовий ринок, то принаймні відокремитися від нього. В 1945 р. в країні прийшла до влади Комуністична партія Югославії, яка за радянським зразком орієнтувалася на стратегію автаркічного розвитку. Передбачалося, що країна здійснить індустріалізацію і стане економічно самодостатньою. Ідеологічно це осмислювалося як боротьба проти колоніальної залежності ⁵. Цю концепцію економічного розвитку було покладено в основу першого п'ятирічного плану, за виконання якого уряд взявся навесні 1947 р. ⁶. Спочатку план передбачав збільшення обігу зовнішньої торгівлі, бо потрібно було закуповувати нове устаткування для розвитку промисловості, але безсумнівно, що в міру успіхів цієї промислової політики уряд згортав би зовнішню торгівлю. Навіть в першій половині 1950-х рр., коли з'ясувалося, що можливостей для такого згортання в найближчі десятиліття Югославія не матиме, керівництво країни все ще розглядало зовнішню торгівлю як вимушене зло ⁷.

На практиці, в перші повоєнні роки урядова політика призвела лише до переорієнтації зовнішньої торгівлі Югославії. В зв'язку з початком "холодної війни" світ став стрімко розділятися на дві відно-

сно відособлені торгові зони — радянську та американську. Хоча товарообмін між ними не перервався, в середині зон він був значно жвавіший, ніж між самими зонами. Югославія чітко взяла курс на розвиток зв'язків з Радянським Союзом, отже збільшення зовнішнього товарообігу і тим самим інтеграція до світового ринку могли відбутися в неї саме через радянську зону торгівлі.

Однак літом 1948 р. розпочався радянсько-югославський конфлікт. Його поглиблення і розвиток призвели до розриву торгових зв'язків з країнами радянської зони. В другій половині 1949 р. їх зовнішня торгівля з Югославією майже припинилася. Для економіки ФНРЮ, що якраз гостро потребувала закупівель устаткування і деяких видів сировини для потреб індустріалізації, це був важкий удар. Тим більше, що на радянську зону в 1948 р. припадало 52% югославського товарообігу⁸. Закупити необхідні сировину та устаткування Югославія могла тепер тільки на Заході, а щоб віднайти необхідну для цього валюту, потрібно було туди ж спрямувати експорт. В зв'язку з цим, виконання нових експортних планів уряд прирівняв за значенням до постачання армії⁹. Та все рівно необхідні закупівлі забезпечити не вдалося, а отже загальмувалося введення до ладу нових заводів і розвиток галузей, що залежали від імпортової сировини. З осені 1949 до осені 1950 р. Югославія здійснювала індустріалізацію, спираючись майже виключно на власні сили та кошти.

Така певна безпорадність уряду у вирішенні актуальних проблем зовнішньої торгівлі пояснюється не лише важкістю швидкої зміни її напрямку, а й деякими проблемами внутрішнього економічного розвитку, помноженими на несприятливу кон'юнктуру американської зони світового ринку. Югославія, як відстала в економічному плані країна, могла експортувати лише корисні копалини, сировину і товари невисокого ступеня обробки. А її нерозвинена промисловість просто не могла виробити конкурентноспроможної продукції. До того ж, через корейську війну сталися дуже несприятливі зміни в рівні світових цін. Товари, яких потребувала країна, різко подорожчали, а ціни на предмети югославського експорту майже не підвищилися¹⁰. Однак цю проблему можна було вирішити, якби Югославія мала достатній експортний потенціал.

На жаль, він скорочувався. Здійснювана в ті роки індустріалізація фінансувалася за рахунок обмеження особистого споживання трудящих верств і беззастережного визиску сільського господарства. Це спровокувало поступовий занепад галузі і, разом з нею, виробництва споживчих товарів. Однак при цьому відбувалося збільшення сукупної купівельної спроможності міського населення і нарощувалися потужності переробної промисловості. Тому на внутрішньому ринку

Югославії виникла хронічна нестача продовольства і деяких видів промислової сировини. Тобто Югославія могла успішно експортувати тільки ті товари, яких сама і потребувала.

В результаті в порівнянні з довоєнним періодом експортні можливості Югославії суттєво зменшилися. Наприклад, в 1954 р. сільсько-господарський експорт склав 71,54% від середнього рівня 1935–1939 рр.¹¹. Щоб скоротити дефіцит платіжного балансу, уряд штучними засобами стимулював експорт, часто за рахунок внутрішніх потреб. Зокрема, так було з вивозом м'яса¹². В результаті посилювався не задоволений платіжеспроможний попит і відповідно загострювався дефіцит. Отже, в зовнішній торгівлі Югославії імпорт хронічно перевищував експорт, але, з іншого боку, Югославія була не в змозі відмовитися від імпорту. І не лише через потреби ввозу устаткування. Населення країни було не в захваті від занурення у злидennість, і це загрожувало режиму нестабільністю та непередбачуваними соціальними катаклізмами. Щоб їх уникнути, виявилось необхідним імпортувати ще й споживчі товари і у значній кількості.

Перебуваючи за таких обставин в економічній блокаді з боку країн радянського блоку, Югославія не могла забезпечити не тільки автаркічний розвиток, а й навіть врівноважений платіжний баланс, тобто покрити імпорт експортом. В 1950 р. дефіцит платіжного балансу досяг величезної суми 5,9 млрд. динарів в поточних цінах¹³ (майже 120 млн. дол. за офіційним курсом). Країні нічого не залишалося, як звернутися за допомогою до США й інших західних країн і стати їх боржником. Цей крок був тим необхідніший, що в 1950 р. Югославія постраждала від катастрофічної посухи. Отже, восени 1950 р. уряд офіційно звернувся до США з проханням про допомогу. США на той час вже вирішили, що необхідно "зберегти Тіто на плаву" як протиполягу СРСР і відгукнулися на югославське прохання¹⁴. Постачання продовольства почалося вже наприкінці 1950 р. У 1951 р. співробітництво Югославії з західними державами розширилося. Вона почала одержувати кредити, безоплатну економічну допомогу, а 14 листопада 1951 р. підписала з США договір про допомогу військову¹⁵. Одночасно Югославія отримала перші кредити від західних держав, а крім цього змушена була визнати борги королівської Югославії в сумі 238 млн. дол. і погодилася виплатити іноземцям компенсацію за націоналізовану власність у сумі 100 млн. дол.¹⁶ Здійснивши цей змушений крок уряд дав поштовх до втягування Югославії в американську зону світового ринку.

Як зазначає Д. Богетич, західні капіталістичні держави, нав'язуючи Югославії такі умови, "керувалися імперативом реконструкції югославської економіки від важкої та оборонної промисловості до легкої

промисловості, відповідно виробництва споживчих товарів та продовольства. Це був шлях спрямувати Югославію на розбудову експортноорієнтованої економіки, здатної самостійно оплачувати іноземні борги, але одночасно відкритої для проникнення іноземних товарів та капіталів... Через це Югославія опинилася у становищі, що все ж таки змушена була експортувати на Захід, оскільки це був єдиний спосіб отримати валютні кошти для сплати боргів та придбання сировини" ¹⁷. В 1953–1954 рр. виникли перші ознаки переорієнтації економічної політики ФНРЮ в цьому напрямку. Вони проявлялися в частковому обмеженні планів капітального будівництва. Більш помітного характеру вони набули в наступний період.

Хоча офіційні югославські економісти підкреслювали, що значна частина фінансових коштів, які надають західні держави, є подарунком і не потребує повернення, дуже швидко у Югославії утворився зовнішній борг, бо кошти надавалися приблизно в такому обсязі, щоб забезпечити імпорتنі потреби, і ніяк не були розраховані на виконання інших міжнародних фінансових зобов'язань Югославії. А в Югославії через величезний дефіцит платіжного балансу, власних коштів на погашення зовнішнього боргу не було. Як наслідок, вже в 1954–1955 рр. він досяг орієнтовно 400 млн. дол. (120 млрд. дин.). При цьому, в його структурі переважали короткострокові і середньострокові кредити, що вело до швидкого збільшення виплат кредиторам і відповідно до нових позик. Так, лише у 1954 р. виплати зросли на 50% ¹⁸.

Ситуація, що склалася навколо югославської зовнішньої торгівлі не могла бути довготривалою. Західні держави не мали наміру безкінечно фінансувати ФНРЮ ¹⁹, тому в середині 1955 р. США, Франція та Великобританія завершили надання тристоронньої економічної допомоги, яка дозволяла Югославії перекривати платіжний дефіцит ²⁰. Одночасно в самій Югославії почалася соціально-економічна криза, викликана загостренням протиріч індустріалізації, тобто внутрішніми причинами. Тому в 1955 р. з політичних міркувань потрібно було зменшити експорт та збільшити імпорт, щоб наситити внутрішній ринок товарами і задовольнити в такий спосіб населення.

В ситуації, що склалася, уряд змушений був діяти у двох напрямках: по-перше, реформувати економічну систему так, щоб позбавитися від боргів і платіжного дефіциту і, по-друге, віднайти якісь кошти для термінового покращення ситуації шляхом дипломатичних переговорів. Основу дій за першим з означених напрямків заклали дві економічні наради вищого партійно-державного керівництва, що відбулися в вересні та листопаді 1955 р. Югославські урядовці визнали, що причиною дефіциту платіжного балансу є надмірне захоплення

будівництвом важкої промисловості²¹. Було вирішено спрямувати інвестиції на виробництво споживчих товарів, зменшити обсяг капіталовкладень, підвищити продуктивність праці, скоротити витрати виробництва. Нові інвестиції передбачалося здійснювати в об'єкти з швидким терміном активізації основного капіталу, а промисловість зорієнтувати на виробництво для експорту²². І що найважливіше, було запропоновано використати дію світового ринку, як для підвищення продуктивності праці, так і для зменшення матеріальних витрат²³. Саме через це югославське керівництво вирішило відкрити економіку своєї країни перед світовою²⁴. Сукупність задекларованих восени 1955 р. змін в економічній політиці отримала назву нового економічного курсу. Важливо, що цей курс орієнтував югославську економіку на поглиблення зв'язків зі світовим ринком. Так було зроблено подальший крок до розриву зі стратегією автаркічного розвитку.

Діючи за другим напрямком антикризових зусиль, уряд ініціював переговори з кредиторами про відстрочку платежів. Вони інтенсивно велися протягом всього 1955 р. і на початку 1956 р. Оскільки західні держави відразу прихильно зустріли проголошення нового економічного курсу, Югославії вдалося частково відкласти платежі²⁵. Виплати за зовнішнім боргом склали в 1955 р. 8,9 млрд. дин., замість запланованих 16,1 млрд.²⁶ В той же час в липні 1955 р. СРСР, нормалізуючи відносини з Югославією, списав з неї 90 млн. доларів боргу. Одночасно уряд ФНРЮ домогся збільшення допомоги від США²⁷. Це дозволило йому збільшити розмір імпорту предметів споживання, не побоюючись дефіциту платіжного балансу. Відновлення економічних зв'язків з СРСР і країнами РЕВ теж посприяло подоланню кризи. На переговорах у Москві було досягнуто згоди про надання Югославії кредитів на досить сприятливих для неї умовах. Окрім СРСР, кредити надали також Чехословаччина та Польща²⁸.

Отже, міжнародне становище, в якому протікала боротьба за економічну стабілізацію у 1955 рр., дозволило Югославії перерозподілити свої фінансові ресурси і знизити соціальні витрати подолання кризи. За рахунок імпорту товарів уряд зупинив зростання цін і стабілізував падаючий рівень життя городян на більш високій позначці, ніж це могло трапитися за інших умов. Тим самим зменшувалася гострота економічних проблем і стримувалося зростання антиурядових настроїв у трудящих масах. Однак досягнута стабілізація виявилася нетривалою.

Восени 1956 р. сталося масштабне повстання народних мас Угорщини. Воно вкрай перелякало керівництво Югославії, бо з'явилася загроза нового росту соціального невдоволення. Щоб уникнути угор-

ського варіанту югославські урядовці вдалися до випробуваної тактики. Виступаючи перед керівниками партії голова держави Й. Броз-Тіто з великою наполегливістю закликав підвищити рівень життя трудящих, зробити це негайно і за будь-яку ціну²⁹. Для цього уряд пішов шляхом отримання кредитів, закупівлі споживчих товарів. Якщо восени 1955 р. ідея, що треба спочатку збільшити рівень життя, а потім підвищувати продуктивність праці, була названа демагогією³⁰, то тепер в основу нової концепції урядової політики саме вона і була покладена. Отже, збільшення реальних грошових доходів населення забезпечувалося збільшенням імпорту, як готових товарів, так і сировини для їх виробництва. Така політика неминуче вела до збільшення дефіциту платіжного балансу, але уряд не бажав зволікати. Частково покрити дефіцит він збирався розширенням експорту промтоварів³¹.

Хоча і забезпечивши стабільність режиму, така економічна політика ще більше загострила проблему платіжного балансу і зовнішнього боргу. Вже в листопаді 1956 р. на засіданні Виконкому ЦК Союзу комуністів Югославії ставилося питання, як їх скоротити та ліквідувати. Тоді було внесено пропозицію спрямовувати позики не в бюджет, а безпосередньо у виробничі організації, щоб виключити їх проїдання та забезпечити подальше повернення кредиторам³².

Для розробки більш детальної стратегії 27 лютого 1957 р. зібралося нове засідання ВК ЦК. Представник уряду повідомив його учасникам невтішний прогноз, що в 1961 р. зовнішній борг Югославії подвоїться і перевищить мільярд доларів, а сплати для його погашення збільшаться з 39 млн. в 1956 р. до 66 млн. дол. у 1960 р. Хоча саме імпорт сировини негативно впливав на платіжний баланс, уряд все ж таки пропонував ВК ЦК його збільшувати через відсталість вітчизняної сировинної бази. А вирівняти платіжний баланс, як вважав уряд, міг тільки посилений експорт³³. Засідання заслухало урядові пропозиції боротьби з платіжним дефіцитом, однак не прийняло ніяких рішень, вважаючи, що досить основних принципів, сформульованих ще восени 1955 р.

27 липня 1957 р. зібралося розширене засідання ВК, яке остаточно визначило шлях вирівнювання платіжного балансу. Поштовхом до його проведення стала спроба США збільшити контроль над використанням військової допомоги для ФНРЮ. Вище керівництво сприйняло це як посилення втручання у внутрішні справи країни. На засіданні було відзначено, що Югославія залежить від західної економічної допомоги в подвійному плані: по-перше, господарський розвиток потрапив в пряму залежність від її отримання, а по-друге, суттєво обмежується самостійність зовнішньої політики. Оскільки США шантажують Югославію, пов'язуючи надання економічної допомоги з на-

данням військової, а останню з втручанням у внутрішні справи, Й. Броз-Тіто зазначив, що від допомоги потрібно відмовитися і брати у західних держав звичайні кредити. А щоб позбавитися і цього виду залежності ВК визначив план боротьби з платіжним дефіцитом. Він зводився до збільшення експорту трьома шляхами: а) підняти сільське господарство і завдяки цьому не тільки збільшити експорт, але й скоротити імпорт сировини; б) вийти на ринки "третього світу"; в) використовувати закордонні кредити лише для фінансування підприємств і галузей, зорієнтованих на експорт. Вирішенню цих завдань потрібно підпорядкувати розвиток всієї економіки і, головне, для їх успішного здійснення потрібно повністю відмовитися від нераціональних низькорентабельних капіталовкладень. А щоб цього досягти, треба стимулювати югославську економіку за допомогою світового ринку³⁴. Тобто, ВК вирішив піти шляхом подальшої інтеграції в світовий ринок.

Виходячи з цих рішень, уряд протягом 1957 р. розробив перспективний план розвитку на 1957–1961 рр., який було затверджено парламентом в грудні того ж року. Цей план підтверджував переорієнтацію югославської економіки на експорт і ставив задачу скоротити дефіцит платіжного балансу за рахунок випереджаючого росту експорту. Імпорт мав зрости на 47%, а експорт на 75,6%³⁵. З цією метою передбачалася і певна технологічна перебудова промисловості. Дане завдання ще на стадії підготовки проекту плану розглядалося як одне з найважливіших³⁶.

Незважаючи на певні ускладнення у відносинах із зовнішніми партнерами, Югославії в наступні роки вдалося забезпечити стабільне надходження кредитів, які призначалися для розбудови експортноорієнтованої промисловості і покриття платіжного дефіциту. Сприятливими були і показники росту виробництва, як промислового, так і сільськогосподарського, особистих доходів і продуктивності праці. Серед югославських економістів період 1957–1961 рр. згодом навіть отримав назву "золотої доби"³⁷. При цьому, як і планувалося, в другій половині 1950-х рр. Югославія надзвичайно активно інтегрувалася до світового ринку. За темпом росту вартості зовнішньої торгівлі в 1950-і рр. її випереджали лише ФРН, Японія, Ірак та Ізраїль. За вартістю зовнішнього товарообігу Югославія вийшла з 45 місця в 1950 р. на 32 в 1960 р. серед 86 країн світу³⁸. На відміну від першої половини 1950-х рр. Югославія поєднувала економічні зв'язки не лише в межах американської торговельної зони. Тепер вона активно торгувала з країнами радянської зони та третього світу. Однак при цьому головне завдання перспективного плану виконано не було. Імпорт у 1957–1960 р. виріс не на 41,9%, а на 70,5%. Цікаво, що

темпер збільшення імпорту майже відповідав темпу збільшення промислового виробництва (70,5 и 68,8%). Випереджаючого росту експорту в результаті не сталося, і замість того, щоб скоротитися на 20%, дефіцит платіжного балансу збільшився на 73%³⁹. В 1957–1960 рр. він коливався в межах 200–275 млн. дол. на рік⁴⁰. Для урядового курсу це був справжній провал. Забезпечувати швидкий темп розвитку без іноземних кредитів ФНРЮ виявилася не в змозі.

Внаслідок цієї політики уряду обробна промисловість до кінця 1950-х рр. потрапила в техніко-економічну залежність від західно-європейських фірм. За висновком В.О.Пекшева "югославські підприємства найчастіше здійснюють збирання продукції з вузлів і деталей, увезених за договорами з фірмами капіталістичних країн... Багато видів експортної продукції югославської металообробної промисловості збираються з імпортних вузлів і деталей і лише в незначному ступені комплектуються найпростішими деталями власного виробництва"⁴¹. Югославський економіст Д. Чаліч відзначив, що на початку 1960-х рр. машинобудування, хімічна та електротехнічна промисловість Югославії "все ще значно залежать від імпорту"⁴². Світовий ринок підірвав і нормальне виробництво багатьох видів сировини. Попит задовольнявся не за рахунок можливостей внутрішнього виробництва, а за рахунок додаткового імпорту, що був дешевше і якісніше, наслідком чого стала слабка міжгалузева кооперація⁴³.

Більше того, залежність Югославії від імпорту набула ще однієї форми. Збільшення промислового виробництва в тодішній економіці призводило до збільшення імпорту сировини. На цій основі в економіці Югославії виникли циклічні кризи. За економістом Б.Хорватом, що їх вперше виявив, механізм криз виглядав так. Попит на сировину зростав все більше, віднайти валютні кошти ставало все складніше і промисловий підйом починав захлинатися. З іншого боку, від збільшення промислового виробництва швидко росли доходи населення, на внутрішньому ринку збільшувався попит на споживчі товари і експортні можливості країни звужувалися. В результаті загрозливо збільшувався дефіцит платіжного балансу, і уряд терміново втручався, щоб обмежити доходи населення і штучно скоротити імпорт. Промисловість потрапляла у вкрай несприятливі умови і різко уповільнювала свій розвиток. Далі він погравлювався, і починався новий цикл⁴⁴.

Вперше за наведеним сценарієм така криза сталася у 1958 р.⁴⁵. Наступний цикл, зумовлений імпоротною залежністю, почався наприкінці 1960 р., коли знову виникли передкризові явища. В 1961 р. криза виявила себе остаточно. Механізм її розвитку нагадував попередню⁴⁶.

Намагаючись подолати кризу, уряд почав економічні реформи. У березні 1961 р. сталася так звана міні-реформа, що складалася з валютної, банківської та реформи у розподілі доходів. Валютна мала на меті подальше включення югославської економіки до світової. Під її реалізацію ФНРЮ отримала значні кредити. Це дозволило збільшити імпорт, але відповідного збільшення експорту не сталося. Його обсяг навіть скоротився⁴⁷. Саме криза 1961 р. засвідчила, що кінцеве завдання нового економічного курсу підтягнути можливості економіки до завищеного рівня споживання не виконане. Відтепер необхідно було знайти нові шляхи вирішення цієї корінної проблеми. Як засвідчили дискусії, що невдовзі почалися у вищому керівництві країни, єдиний вихід полягав у подальшому і більш рішучому включенні Югославії до світового ринку зі сподіванням, що в майбутньому вдасться переломити ситуацію з платіжним дефіцитом і зовнішнім боргом.

Таким чином, період післявоєнного розвитку Югославії продемонстрував суперечливість процесу інтеграції цієї країни до світового ринку. Спочатку вона почала інтегруватися до його радянської зони, прагнучи в стратегічному плані автаркії. Однак непередбачені чинники зовнішньої політики поставили Югославію в умови часткової економічної ізоляції якраз тоді, коли вона ще не була до цього готова. Тому Югославія змушена була вдатися до інтеграції в американську зону світового ринку з тактичними цілями. Протягом 1950-х рр. це тактичне входження до світового ринку під тиском комплексу економічних та соціальних обставин перетворюється на стратегію. Важливою поворотною віхою цього процесу стали урядові рішення щодо перспектив економічного розвитку, ухвалені в 1955–1956 рр. Саме їх виконання забезпечило незворотній характер втягування у світовий ринок. Доказом цього є ступінь залежності внутрішнього економічного розвитку від зовнішніх зв'язків, досягнутий на початку 1960-х рр. Економіка Югославії виявилася неспроможною розвиватися без іноземних кредитів, розширення зовнішньої торгівлі і експортної орієнтації промисловості.

Примітки:

1. Пекієв В. А. *Основные проблемы внешней торговли Югославии (1946–1960 гг.): Автореферат дис... канд. экон. наук.* — М., 1961. — 20 с.
2. Чобелић Н. *Југословенски економски систем у историјској ретроспективи // Југословенски модел социјалистичке привреде (тржишног социјализма): теоријска заснованост и могућности операционализације.* — Београд: САНУ, 1991. — С. 15–35; Cemovic M. *Zasto, kako i koliko smo se zaduzili. Kreditni odnosi*

- Jugoslavije sa inostranstvom. — Beograd: Institut za unapredenje robnog prometa, 1985. — 276 s; Gnjatovic D. Uloga inostranih sredstava u privrenom razvoju Jugoslavije. — Beograd: Ekonomski institut, 1985. — 173 s; Horvat B. Privredni ciklusi u Jugoslaviji. — Beograd: Institut ekonomskih nauka, 1969. — 164 s.*
3. Bilandzic D. *Historija Socijalistike federativne republike Jugoslavije: glavni procesi: 1918–1985. — Zagreb: Skolska knjiga, 1985. — XII, 565 s; Petranovic B. Istorija Jugoslavije, 1918–1988. — Beograd: Nolit, 1988. — Knj. 3. — 492 s.*
 4. Bogetic D. *Jugoslavija i Zapad: 1952–1955: jugoslovensko priblizavanje NATO-u. — Beograd: Sluzbeni list SRJ, 2000. — 269 s.*
 5. *Програм Комунистичке партије Југославије // V конгрес КПЈ. Стенографске белешке. — Београд: Култура, 1949. — С. 882.*
 6. Ribic V. *Pregled ekonomske literature na osnovi teorijskih, kocercijskih i konkretizacijskih problema privredne zbilje // Privredne prilike. — 1988. — G.7 (1). — S. 178.*
 7. Bogetic D. *Navedeno delo. — S. 259.*
 8. Krzavac S., Markovic D. *Informbiro. Sta je ta? Jugoslavija je rekla: ne. — Beograd: Sloboda, 1976. — S. 176.*
 9. Kidric B. *Sabrana dela. — Beograd: Komunist, 1985. — Knj. 5. — S. 637; Obradovic M. "Narodna demokratija" u Jugoslaviji, 1945–1952. — Beograd: INIS, 1995. — S. 145, 181, 241; Petranovic B., Strbac C. Istorija socijalisticke Jugoslavije. — Beograd: Radnicka stampa, 1977. — Knjiga prva: Opsti pregled. — S. 110.*
 10. Calic D. *Industrijalizacija FNRJ. — Zagreb: Naprijed, 1963. — S. 61.*
 11. *Vukmanovic-Tempo S. Ekonomski problemi Jugoslavije. Ekspoze v Zvezni ljudski skupscini dne 27 decembra 1954. — Ljubljana: Cankarijeva zalozba, S.a. — S. 32.*
 12. Lazarevic J. *Poljoprivredni proizvodi u nasem izvozu // Journal. Casopis za poslovnu saradnju. — 1956. — № 6–7. — S. 49.*
 13. *Броз-Тито Ј. Говори и чланци. — Загреб: Напријед, 1959. — Књ. VII. — С. 223.*
 14. *Аникеев А. С. Югославия в европейской политике великих держав в годы холодной войны (конец 40-х — начало 50-х гг.) // Славяноведение. — 1992. — № 5. — С. 67–68.*
 15. *Jugoslavija, 1918–1984. Zbirka dokumenata. — Beograd: Rad, 1985. — S. 839–840.*
 16. *Пекшеев В. А. Основные проблемы внешней торговли Югославии. — С. 17.*
 17. *Богетић Д. Програм трипартитне помоћи Југославији // Лесковацки зборник. — Лесковац, 1996. — XXXVI. — С. 442.*
 18. *Cemovic M. Navedeno delo. — S. 104–105; Cehovin D. Platni bilans // Nova Jugoslavija. — Beograd: Zadruga, 1955. — S. 173; Krndija D. Industrijalizacija Jugoslavije. — Sarajevo: Ekonomski institut univerziteta u Sarajevu, 1961. — S. 156; Savezni drustveni plan za 1955. godinu i propisi za njegovo sprovođenje. — Beograd: Biro za izradu obrazaca izdavacko-stamparskog preduzeca, 1955. — S. 15–16, 17–18; Vukmanovic-Tempo S. Ekonomski problemi Jugoslavije. — S. 38.*
 19. *Богетић Д. Наведено дело. — С. 450.*
 20. *Bogetic D. Navedeno delo. — S. 258.*
 21. *Вукмановић-Темпо С. О неким промјенама наше економске политике // Комунист. — 1955. — № 9–10. — С. 519; Четврти пленум Савезног одбора ССРН Југославије. Дискусија // Комунист. — 1955. — № 11–12. — С. 650.*

22. Архив Југославије. — Ф. 507: Седнице ИК ЦК СКЈ. — П. III/65. — Л. 107–108.
23. Четврти пленум Савезног одбора ССРН Југославије. — С. 622–623.
24. Rezolucija IV plenuma o zadacima ekonomske politike u narednom periodu // Nova Jugoslavija. — Beograd: Zadruga, 1955. — S. 223.
25. Bogetic D. Navedeno delo. — S. 187, 214, 217, 252, 260.
26. Savezni drustveni plan za 1955. godinu... — S. 71; Statisticki godisnjak FNRJ, 1958. — Beograd: SZS, 1958. — S. 109.
27. Экономическая "помощь" США Югославии // Международная жизнь. — 1961. — № 2. — С. 151; Bogetic D. Navedeno delo. — S. 230.
28. Милованов В. С. Советско-югославские экономические отношения. — М.: Наука, 1978. — С. 74; Пекшев В. А. В интересах дружбы и международного сотрудничества // Международная жизнь. — 1955. — № 11. — С. 61–62.
29. Архив Југославије. — Ф. 507. — П. III/67. — Л. 1, 13, 26, 30.
30. Четврти пленум Савезног одбора ССРН Југославије. — С. 622.
31. Osnovi drustvenog plana za 1957. godinu. — Beograd: Borba, 1956. — S. 22, 23, 29.
32. Архив Југославије. — Ф. 507. — П. III/67. — Л. 59, 66, 74.
33. Исто. — П. III/69. — Л. 17–18, 21–25.
34. Исто. — П. III/71. — Л. 2–9.
35. Пекшев В. А. Основные проблемы внешней торговли Югославии. — С. 19; Drustveni plan privrednog razvoja Jugoslavije 1957–1961. Ekspoze-Zakon-Elaborat. — Beograd: Kultura, 1957. — S. 42.
36. Броз-Тито Ј. Наведено дело. — Књ. XI. — С. 335.
37. Маџар Љ. Прилог демистификацији југословенског привредног чуда // Југословенски модел социјалистичке привреде (тржишног социјализма): теоријска заснованост и могућности операционализације. — Београд: САНУ, 1991. — С. 107; Чобелић Н. Наведено дело. — С. 26–27.
38. Calic D. Neki problemi privrede FNRJ. — Zagreb: Informator, 1962. — S. 60.
39. Пекшев В. А. Основные проблемы внешней торговли Югославии. — С. 19; Zekovic V., Novakovic S. Ekonomika Jugoslavije. — Beograd: Rad, 1964. — S. 120.
40. Пекшев В. А. Основные проблемы внешней торговли Югославии. — С. 16; Gianaris N. V. Greece and Yugoslavia: An economical comparison. — N.-Y.: Praeger Publishers, 1984. — P. 203.
41. Пекшев В. А. Основные проблемы внешней торговли Югославии. — С. 12.
42. Calic D. Industrijalizacija FNRJ. — S. 106.
43. Броз-Тито Ј. Наведено дело. — Загреб: Напријед, 1960. — Књ. XIII. — С. 99; Krndija D. Antiinflacione mere nase ekonomske politike // Zbornik radova Pravnog fakuteta u Splitu. — Split, 1965. — Knj. 3. — S. 238.
44. Bilandzic D. Navedeno delo. — S. 291; Horvat B. Navedeno delo. — S. 47, 96.
45. Архив Војводине. — Ф. 336: Покрајинска конференција ССРН Војводине. — П. 4630., Л. 4–5, 7, 8, 12–13, 21; Броз-Тито Ј. Наведено дело. — Књ. XIII. — С. 329; Horvat B. Navedeno delo. — S. 113.
45. Bilandzic D. Navedeno delo. — S. 253; Horvat B. Navedeno delo. — S. 113.
47. Bilandzic D. Navedeno delo. — S. 253; Calic D. Neki problemi privrede FNRJ. — S. 26, 60; Horvat B. Navedeno delo. — S. 109.